

حکومت ناصرالدین شاه -

دولت تزاری روسیه در دروه سلطنت ناصرالدین شاه مهمترین مرکز حیاتی ایران را بدست آورد و با اعزام مستشاران نظامی و تشکیل بریگاد قزاق در سال ۱۲۹۷ هجری قمری نیروی دفاعی ایران را تحت اختیار خود درآورد.

بریگاد قزاق و روسای روسی آن، که طبق قرارداد استخدای فقط تابع وزارت جنگ ایران بودند و مستخدم دولت ایران شمرده می شدند، کم کم به صورت یک نیروی مستقل وابسته به شخص شاه و دربار روسیه درآمدند و نیرویی که برای حفظ و میانت کشور از تجاوز اجانب تشکیل شده بود وسیله موثر تحکیم بنیان رژیم استبداد سلاطین و سرکوب کردن افکار آزادی طلبان و مجری اوامر ودستورهای فرمانفرمای قفقاز و دربار روسیه تزاری شد.

بعضی از روسای بریگاد قزاق منجمله لیاخوف در اجرای سیاست ضد آزادی روسیه تزاری و مبارزه با آزادی خواهان ایران نقش بزرگی را ایفا کردند.

سلطنت ناصرالدین شاه قاجار (۱۲۶۴ - ۱۳۱۳ ق)

هنگام فوت محمدشاه، ولیعهد و جانشین او ناصرالدین میرزا زیر حمایت و تربیت میرزا تقی خان وزیر نظام در تبریز به سر می برد. چون خبر فوت شاه به تبریز رسید، در حالیکه خراسان به علت قیام سالار دچار هرج و مرج و آشفتگی بود، میرزا تقی خان سپاه آذربایجان را گرد آورد و وسائل جلوس ناصرالدین میرزا را بر تخت سلطنت

در آذربایجان فراهم ساخت. سپس به همراهی سفرای روس و انگلیس که به تبریز رفته بودند. شاه جوان را برداشته عازم تهران شد. و برای آنکه در غیاب او، آذربایجان دچار اغتشاش و ناامنی نگردد، حکامی را که به وفاداری آنان اطمینان نداشت از کاربرکنار کرد و حکام مورد اعتماد بر بلاد آذربایجان گماشت، ناصرالدین شاه روز ۲۱ ذی قعدة سال ۱۲۶۴ هجری قمری به تهران رسید و روز بعد رسماً تاجگذاری کرد. ناصرالدین شاه به سبب کفایت و لیاقتی که از میرزا تقی خان وزیر نظام دیده بود او را به صدارت برگزید و اندکی بعد به لقب امیرکبیر گردید. ناصرالدین شاه میرزا نصرالله خان نوری معروف به میرزا آقاخان را که حکمران کاشان بود به طهران طلبید و به معاونت امیرکبیر منصوب کرد و به او لقب اعتماد الدوله داد.

ویژگیهای حکومت ناصرالدین شاه قاجار

۱- حکومت ۵۰ ساله ناصرالدین شاه سرشار از وقایع و حوادث مهم در تاریخ سلسله قاجار است.

۲- در این دوره نتایج شوم عهدنامه های گلستان و ترکمانچای و عوارض جنگهای ممتد دوره فتحعلیشاه بروز می کند.

۲- در این دوره دولت انگلیس روابط سیاسی خود را با ایران بسط می دهد و به اخذ امتیازاتی و مزایایی نظیر امتیازات و مزایایی که به موجب عهدنامه ترکمانچای به روسیه داده شده بود موفق میشوند.

۳- در نتیجه نفوذ سیاسی و اقتصادی بیگانگان در ایران، در این دوره به حد کمال می رسد و استقلال و حیات اقتصادی ملت ایران بیش از هر زمان دیگر متزلزل می شود.

۵- خوشبینی فوق العاده شاه به بیگانگان باعث می شود که بسیاری از منافع کشور را به نفع بیگانگان از دست دهد.

۶- در پایان سلطنت ناصرالدین شاه قاجار کم کم افکار انقلابی و زمزمه آزادی طلبی ظهور می کند و زمینه انقلاب مامتیازات سیاسی و اقتصادی در دوره ناصرالدین شاه

نفوذ سیاسی انگلستان در ایران بعد از عقد عهدنامه پاریس مقدمه بدست آوردن امتیازات اقتصادی بزرگی برای اتباع آن دولت گردید. چنانکه در سال ۱۳۰۹ هجری انحصار فروش دخانیات در ایران به یکی از اتباع دولت انگلیس داده شد و همین امر مقدمه بروز نهضت جدیدی در میان طبقات مردم گردید و در نتیجه آن ناصرالدین شاه امتیاز را لغو کرد ولی انگلیسیها بعدها به گرفتن امتیازات مهمتری نایل گردیدند. که امتیاز

قتل ناصرالدین شاه در ذی قعدة ۱۳۱۳

ناصرالدین شاه مدت پنجاه سال بر ایران سلطنت کرد و در آغاز پنجاه و یکمین سال سلطنت خود بنا به عادت معمول برای زیارت بقعه حضرت شاهزاده عبدالعظیم

علیه‌السلام با امین‌السلطان صدراعظم و چند تن از درباریان روز ۱۷ ذی قعدة سال ۱۳۱۳ هجری قمری عازم شهر ری شد. چون از مدتی پیش اجازه داده بود که رعایا برای تقدیم عریضه و دادخواهی مستقیماً به حضور شاه برسند و حتی هفته ای یک روز را به این امر اختصاص داده بود. هنگامیکه وارد بقعه حضرت عبدالعظیم گردید توسط مردی به نام میرزا رضای کرمانی از پای درآمد.

صدراعظم با سرعت شاه را با طرز خاصی از در دیگر بقعه به کالسکه مخصوص رسانید و ترتیبی داد که هیچ کس متوجه کشته شدن شاه نشود. میرزا رضا کرمانی بلافاصله دستگیر و زندانی شد و بعداً به قتل رسید.

بامتیاز بانک شاهنشاهی

به طور کلی بررسی قاجاریه بدون تقسیم بندی امکان پذیر نیست زیرا در دوره هر کدام از پادشاهان تحولات و رخدادهایی روی می دهد که با تحولات پادشاه قبلی متفاوت بوده است

۱- ناصرالدین شاه در سال ۱۲۸۹ قمری به راهنمایی حاج میرزا حسین خان سپهسالار، صدراعظم خود امتیاز تأسیس خط آهن و استخراج معادن ایران، غیر از آنچه قبلاً به

دیگران واگذار شده بود و غیر از معادن فلزات قیمتی و احجار کریمه، و نیز امتیاز تأسیس بانک را به شخصی به نام بارون جولیوس دورویتر که به تابعیت بریتانیا درآمده بود وا گذاشت و خود عازم اروپا شد (سفر اول شاه به اروپا)

۲- ناصرالدین شاه در پایتخت روسیه احساس کرد تزار روس و امنای دربار او از اعطای چنان امتیاز هنگفتی به یک نفر انگلیسی رنجیده اند.

۳- او حتی در انگلستان نیز با خونسردی ملکه انگلیس و رجال بریتانیا در مورد این امتیاز روبرو شد.

۴- ناصرالدین شاه پس از مراجعت به ایران، چون افکار عمومی را نیز با اعطای آن امتیاز مخالف دید امتیاز رویترا را لغو کرد.

۵- رویترا در برابر لغو امتیازی که بدست آورده بود پاداش و غرامتی دریافت نکرد.

۶- او مبلغ ۴۰ هزار لیره را که به عنوان سپرده به شاه ایران داده بود، هنگام دریافت امتیاز تأسیس بانک شاهی، با سود آن از شاه دریافت نمود.

۷- ناصرالدین شاه برای جبران اقدام خود در مورد لغو امتیاز رویترا، امتیاز تأسیس بانک

شاهنشاهی ایران را به رویترا داد (۱۳۰۸ قمری)

۸- بانک جدید با سرمایه یک میلیون لیره استرلینگ تشکیل شد و به زودی حق

انحصاری نشر اسکناس و تأسیس شعب در شهرستانها و خارج از کشور ایران را

بدست آورد.

۱- ناصرالدین شاه در سال ۱۳۰۶ قمری امتیاز کشتیرانی در حوضه سفلی رود کارون را به کمپانی برادران لینچ واگذار کرد.

۲- در امتیاز کشتیرانی کارون طبق فرمان و قرارداد مربوط به آن بنای هر گونه ساختمان و انبار ذغال سنگ و کالان و دکان و کاروانسرا و یا کارگاهها و کارخانجات در دو کرانه رود کارون بوسیله کمپانی لینچ ممنوع شده بود.

۴- امتیاز کشتیرانی در کارون برای کمپانی لینچ سود فراوانی دربر نداشت.

۵- برخی از شیوخ و سران عشایر بنی کعب ایران نیز در راه اقدامات و فعالیت کمپانی مزبور کارشکنی می کردند.

۶- ناصرالدین شاه انتظار داشت که هر چه بیشتر بتواند از اعطای آن امتیاز نفع مادی ببرد.

بخاری تقاضای الغای قرارداد مزبور شدند ۲۲۲ی بعد ناصرالدین شاه امتیاز استخراج معادن ایران ، غیر از طلا و نقره و احجار کرمه را بانک مزبور اعطا کرد

امتیاز نیز ناگزیر بود در برابر حفظ امتیاز خود مبالغ هنگفتی به کیسه شخصی شاه بریزد.

۷- صاحبان امتیاز که دارای معلومات گرانبهائی از اوضاع ایران بودند سودی در این امتیاز برای خود ندیدند با تقدیم یک کشتی بخاری تقاضای الغای قرارداد مزبور

شدند ۲۲۲ی بعد ناصرالدین شاه امتیاز استخراج معادن ایران ، غیر از طلا و نقره و

احجار کرمه را بانک مزبور اعطا کرد

۸- صاحبان امتیاز که دارای معلومات گرانبهایی از اوضاع ایران بودند سودی در این

امتیاز برای خود ندیدند با تقدیم یک کشتی بخاری تقاضای الغای قرارداد مزبور

شدند ۲۲۲ی بعد ناصرالدین شاه امتیاز استخراج معادن ایران ، غیر از طلا و نقره و

احجار کرمه را بانک مزبور اعطا کرد امتیاز نیز ناگزیر بود در برابر حفظ امتیاز خود

مبالغ هنگفتی به کیسه شخصی شاه بریزد.

۹- احبان امتیاز که دارای معلومات گرانبهایی از اوضاع ایران بودند سودی در این

امتیاز برای خود ندیدند با تقدیم یک کشتی بخاری تقاضای الغای قرارداد مزبور

شدند ۲۲۲ی بعد ناصرالدین شاه امتیاز استخراج معادن ایران ، غیر از طلا و نقره و

احجار کرمه را بانک مزبور اعطا کرد

امتیاز کشتیرانی در کارون

۱- ناصرالدین شاه در سال ۱۳۰۶ قمری امتیاز کشتیرانی در حوضه سفلی رود کارون را به

کمپانی برادران لینچ واگذار کرد.

۲- در امتیاز کشتیرانی کارون طبق فرمان و قرارداد مربوط به آن بنای هر گونه ساختمان و انبار

ذغال سنگ و کالان و دکان و کاروانسرا و یا کارگاهها و کارخانجات در دو کرانه رود کارون

بوسیله کمپانی لینچ ممنوع شده بود.

۳- امتیاز کشتیرانی در کارون برای کمپانی لینگ سود فراوانی در بر نداشت.

۴- برخی از شیوخ و سران عشایر بنی کعب ایران نیز در راه اقدامات و فعالیت کمپانی مزبور کارشکنی می کردند.

۵- ناصرالدین شاه انتظار داشت که هر چه بیشتر بتواند از اعطای آن امتیاز نفع مادی ببرد.

۶- صاحب امتیاز نیز ناگزیر بود در برابر حفظ امتیاز خود مبالغ هنگفتی به کیسه شخصی شاه بریزد.

۷- صاحبان امتیاز که دارای معلومات گرانبهایی از اوضاع ایران بودند سودی در این امتیاز برای

خود ندیدند با تقدیم واکنش ها به امتیاز رژی ای قرارداد مزبور شدند ۲۲۲ی بعد ناصرالدین شاه

امتیاز استخراج معادن ایران ، غیر از طلا و نقره و احجار کرمه را بانک مزبور اعطا کرد - مردم

ایران که در تاریخ بر اثر آشنایی یافتن با اموال و ممالک خارجه و خواندن جراید فارسی که در

استانبول انتشار می یافت پس از اطلاع بر شرایط این انحصارنامه و مقایسه آن با امتیازی که

دولت عثمانی در باب انحصار دخانیات خود با شرایط بهتری به شرکتی خارجی داده بود شروع

به مخالفت با آن اساس کردند.

و امین السلطان هر قدر خواست که با تهدید و تطمیع علمای شیعه را که به یاری مردم برخاسته

و حکم تحریم استعمال دخانیات را داد بودند از راه خلاف برگرداند توفیق نیافت.

۱- مخالفت با رژی کم قیام مردم را بر ضد دربار و اصول استبداد پیدا کرد.

۲- رهبری مردم در طهران حاج میرزا حسن آشتیانی (۱۲۴۳ - ۱۳۱۹) و مجتهد بزرگ ای

دوره حاج میرزا حسن شیرازی در نجف برعهده داشت که هر دو جداً در برانداختن اساس امتیاز

انحصار پافشاری کردند تا آنکه بالاخره شاه و امین السلطان از ترس شورش مردم و اعلان جهاد
علما آن امتیازنامه را در ۱۶ جمادی الاولی ۱۳۰۹ ملغی نمودند و شرکت دخانیات شاهنشاهی
بساز خود را از ایران برچید.

۳- واقعه رژی و توفیقی که در راه الغای امتیاز آن نصیب ملت و علما شد به ایشان فهماند که
می توان با پافشاری و قیام از اقدامات خودسرانه حکومت استبدادی و صدراعظم جلوگیری نمود.
و این مقدمه ای شد برای همین گونه قیامها در ایام صدارت امین السلطان و عین الدو - در
مقابل ملغی شدن امتیاز رژی بدبختی بزرگی برای ایران پدید آمد و آن اینکه شاه و امین
السلطان برای پرداختن خساراتی که در طی شروع به عمل شرکت انگلیسی دخانیات وارد آمده
بود مجبور شدند که از بانک شاهی مبلغ ۵۰۰/۰۰۰ لیره انگلیسی قرض بگیرند و به او بسپارند
این اولین قرضی بود که دولت ایران از بیگانگان گرفت.

۴- با ملغی شدن امتیاز رژی و لاتاری، ملکم خان از ایران گریخت به لندن رفت و در آنجا به
تأسیس روزنامه (قانون) قیام نمود و به نام قانون خواهی و تغییر وضع حکومت ایران به ذکر
مظالم استبدادی پرداخت و نوشته های او از ۱ - دولت تزاری روس در کسب امتیازات اقتصادی و
سیاسی به اندازه انگلستان در ایران کامیاب نشد.

۵- اما در برابر هر امتیازی که به دولت یا اتباع انگلیس داده شد دولت روسیه فعالیت و کوششی
برای اخذ امتیازی نظیر آن نشان می داد.

۶- نخستین امتیاز مهمی که به اتباع روسیه داد شد، امتیاز بهره برداری انحصاری از مراکز صید
ماهی در قسمتی از سواحل ایران در دریای خزر بود که در سال ۱۲۸۵ هجری قمری از طرف

ناصرالدین شاه به یکی از اتباع روسیه به نام لیاتازوف داد شد و بعد از آن تاریخ نیز چندین بار تمديد گردید.

۷- سرانجام بهره برداری از صید ماهی در بندر انزلی و اطراف آن و امتداد کرانه دریای خزر تا نوشهر کنونی به دست شرکت مختلط شیلات که سرمایه آن متعلق به دولت روسیه و دولت است افتاد.

۸- سهم روسیه از این امتیاز صید ۵۱ سهم و ایران صید ۴۹ سهم بود.

۹- کمی بعد از آن تاریخ در سال ۱۲۸۶ هجری قمری اجازه احداث سیم تلگراف بین الکساندر و فسکی و تهران از راه ادسا و تنلیس و تبریز به روسیه داده شد.

۱۰- وزارت مالیه دولت روسیه با کسب اجازه مخصوص از دولت ایران بانک استقراضی روس را در برابر بانک شاهنشاهی ایران که امتیاز آن به اتباع انگلیس داده شده بود، در ایران دایر کرد و در معاملات اقتصادی و تجارتي ر - بانک استقراضی یک مؤسسه ظاهراً تجارتي و در حقیقت وسیله بسط و استقرار نفوذ مالی و سیاسی روسیه تزاری در ایران بود.

۱۱- این بانک بی دریغ به همه بازرگانان و پیشه وران وام می داد و در وصول آنها اعمال می

ورزید.

۱۲- شعاع عمل بانک استقراضی روس به تدریج توسعه یافت و به دولت و پادشاه و شاهزادگان نیز وام می داد.

۱۳- بدین ترتیب علاوه بر آنکه از اعطای این امتیاز سود کلانی عاید ایران نمی شد، بلکه با دادن وامهای هنگفت غالباً ضرر هم می داد.

۱۴- بانک استقراضی روس تا استقرار رژیم حکومت شوروی در روسیه در ایران باقی بود و طی قراردادهای منعقد شده بین ایران و رژیم شوروی کلیه دارایی و مطالبات آن بانک به عنوان غرامت جنگ به ایران داده شد. قیب سرسخت - بانک استقراضی یک مؤسسه ظاهراً تجارتي و در حقيقت وسيله بسط و استقرار نفوذ مالي و سياسي روسيه تزاری در ایران بود. ه این بانک محدود نبود و آنچه لازم داشت از وزارت دارایی و خزانه روسیه دریافت می کرد.

۱۵- شعاع عمل بانک استقراضی روس به تدریج توسعه یافت و به دولت و پادشاه و شاهزادگان نیز وام می داد.

۱۶- بدین ترتیب علاوه بر آنکه از اعطای این امتیاز سود کلانی عاید ایران نمی شد، بلکه با دادن

وامهای هنگفت غالباً ضرر هم می داد.

۱۷- بانک استقراضی روس تا استقرار رژیم حکومت شوروی در روسیه در ایران باقی بود و طی قراردادهای منعقد شده بین ایران و رژیم شوروی کلیه دارایی و مطالبات آن بانک به عنوان غرامت جنگ به ایران داده شد. قیب سرسخت - بانک استقراضی یک مؤسسه ظاهراً تجارتي و در حقيقت وسيله بسط و استقرار نفوذ مالي و سياسي روسيه تزاری در ایران بود.

واگذاری امتیاز خط آهن و شوسه به روس ها

۱- در سال ۱۳۱۰ هجری قمری امتیاز احداث خط شوسه بین بندر انزلی و قزوین و بهره برداری

از آن به یک شرکت روسی موسوم به شرکت بیمه حمل و نقل ایران واگذار شد.

۲- مدت این امتیاز ۹۹ سال بود و بعدها در دوره سلطنت مظفرالدین شاه شرکت مزبور امتیاز

خط شوسه بین قزوین و همدان را نیز به دست آورد.

۳- در حدود سال ۱۲۹۱ قمری اندکی بعد از آنکه بارون جولپوس دورویتر، تبعه انگلیس، امتیاز

احداث خط آهن از رشت به تهران و از تهران به خلیج فارس را به مدت ۷۰ سال از ناصرالدین شاه گرفت یکی از اتباع روسی به نام فن خالکنهاگن امتیاز احداث و بهره برداری خط آهن جلفا به تبریز را در طول ۱۵۶ کیلومتر از شاه ایران گرفت.

امتیاز نظامی روس ها در دوره ناصرالدین شاه

۱- دولت تزاری روسیه در دروه سلطنت ناصرالدین شاه مهمترین مرکز حیاتی ایران را بدست آورد و با اعزام مستشاران نظامی و تشکیل بریگاد قزاق در سال ۱۲۹۷ هجری قمری نیروی دفاعی ایران را تحت اختیار خود درآورد.

۲- بریگارد قزاق و روسای روسی آن، که طبق قرارداد استخدامی فقط تابع وزارت جنگ ایران

بودند و مستخدم دولت ایران شمرده می شدند، کم کم به صورت یک نیروی مستقل وابسته به

شخص شاه و دربار روسیه درآمدند و نیرویی که برای حفظ و میانت کشور از تجاوز اجانب

تشکیل شده بود وسیله مؤثر تحکیم بنیان رژیم استبداد سلاطین و سرکوب کردن افکار آزادی

طلبان و مجری اوامر و دستورهای فرمانفرمای قفقاز و دربار روسیه تزاری شد.

۳- بعضی از روسای بریگاد قزاق منجمله لیاخوف در اجرای سیاست ضد آزادی روسیه تزاری و

مبارزه با آزادی خواهان ایران نقش بزرگی را ایفا کردند.